

The capitalization of the agricultural sector in the provinces of Right-Bank Ukraine post-reform period

The article is devoted to consideration of capitalist transformation in the agricultural sector of Volynska, Kyivska and Podilska provinces after the abolition of serfdom in 1861. These provinces were united under the name «Right Bank Ukraine». Attention is paid to the investigation of the ways and methods in terms of transformation of the feudal establishment and activity of landlord economy in capitalist type economy. Business nobility in timber and sugar trade are analyzed. The attention is focused on trying to modernize production facilities and to create a network of railways.

Key words: capitalization, Right Bank Ukraine, wood, railway, sugar, land ownership, land use.

Отримано: 13.11.2015

УДК 377.8(477.4)«1912/1917»

I. В. Сесак

ВИЩІ ПОЧАТКОВІ УЧИЛИЩА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1912-1917 рр.)

Висвітлюється питання заснування та діяльності вищих початкових училищ – нового типу народних шкіл у Київській, Подільській і Волинській губерніях у 1912-1917 рр. Показано політику царизму в галузі освіти, її антинародний, русифікаторський характер, а також кількісні та якісні показники розвитку вищих початкових шкіл, їх недостатню кількість для задоволення потреб населення в освіті.

Проаналізовано законодавчу базу заснування та діяльності вищих початкових училищ – «Положення про вищі початкові училища», яке було видано 25 червня 1912 р. Вказується на їх мету, умови прийому учнів до вищих початкових училищ, програми навчання та порівняння їх з програмами міських училищ, наведено таблицю навчального плану вищого початкового училища з 4-річним терміном навчання. Вказується, що крім предметів навчальної програми могли вивчатись, як необов'язкові предмети, іноземні мови, проводитись заняття з ручної праці, ремесел різних галузей сільського господарства. Можли також відкриватись додаткові класи або курси (педагогічні, бухгалтерські, будівельні та інші), а також функціонувати недільні і вечірні курси для дорослих. Наводяться окремі приклади.

Звернуто увагу на матеріальну базу вищих початкових шкіл, низькій освітній рівень вчителів, їх невідповідність вимогам закону тощо.

У висновках підсумовується, що створені напередодні Першої світової війни, діючи поряд з одно- і двокласними міністерськими (в тому числі і земськими) і церковнопарафіяльними початковими школами, вищі початкові училища проявили себе як зразки такого типу початкових шкіл, які продовжили своє існування і після ліквідації царизму в 1917 р.

Ключові слова: міське училище, вище початкове училище, програма навчання, фінансування, учені, вчителі, учительський інститут, бібліотека, земства та інші.

У сучасних історичних, соціально-економічних і політичних умовах незалежності України, складні завдання, що стають перед українською національною школою, вимагають поглибити аналіз і критичне осмислення історичного досвіду всього її розвитку, в т.ч. і в період перебування в складі Російської імперії, особливо на початку ХХ століття; коли сформувалася система освіти. Актуальним у цьому плані є звернення до історії однієї з останніх реформ царського уряду в галузі освіти – «Положення про вищі початкові училища» (1912 р.). Адже сьогоднішня українська шкільна практика повністю не відкидає практику навчання і виховання минулих часів, а історико-педагогічна наука уважно досліджує все те позитивне, що мала попередня школа.

Актуальність роботи визначається ще й відсутністю цілісної фундаментальної роботи присвяченої становленню і розвитку різних типів навчальних закладів, а також необхідністю інтенсифікації наукових пошуків особливостей розвитку освіти обраного регіону з огляду на актуалізацію завдань по створенню об'єктивної історії освіти в Україні.

Аналіз наукових публікацій свідчить про те, що наявні праці не розкривають проблему комплексного, через урахування освітніх і соціальних пріоритетів, а відображають лише фрагментарні ознаки явища обраного предмета нашого дослідження. Початкову освіту початку ХХ століття вивчали не одне покоління дослідників, як дореволюційних так і радянських (М. Чехов, С. Сірополко, Є. Мединський, М. Константинов, В. Струманський, М. Заволока, О. Ососков та інші). Сучасні вчені все більше вивчають її на регіональному рівні (Андрійчук Н., Сесак І., Драч О., Єршова Л., Вірченко В. та інші), однак комплексного дослідження історії становлення і розвитку вищих початкових училищ у Правобережній Україні українська історико-педагогічна наука ще немає.

Предметом нашого дослідження є вищі початкові училища, які діяли у Правобережній Україні згідно «Положення» 1912 року.

Метою роботи є з'ясування процесу становлення та розвитку вищих початкових училищ у Київській, Подільській і Волинській губерніях у 1912-1917 роках.

Згідно «Положення про вищі початкові училища» від 25 червня 1912 р. в Україні вводились вищі початкові училища, які протягом 3-х років повинні були замінити 2-х класні міські училища, створені за «Положенням» 1872 р.

Вищі початкові училища мали 4-річний курс навчання (з річним курсом у кожному класі), після 3-4 річної початкової школи, і були чоловічими, жіночими або змішаними. Це були школи-тупики, так як ніякого зв'язку між ними і середніми навчальними закладами не існувало. Державна «мудрість» «Положення», розробленого Міністерством народної освіти на чолі з міністром Л. Касо, полягала в тому, що воно не зачіпало, по суті, ні початкової, ні середньої школи, залишаючи без змін діючу стану державну систему освіти.

Однак, була зроблена спроба зблизити програми вищих початкових училищ з програми середніх шкіл. З двох перших класів

чоловічих і трьох перших класів вищих початкових училищ учні мали право перейти у відповідні класи середніх загальноосвітніх закладів, але із здачею екзаменів з іноземної і стародавніх мов. Учні, які закінчили вищі початкові, училища могли поступати у середні технічні навчальні заклади і учительські інститути.

У вищі початкові училища могли поступати діти всіх станів, без різниці віросповідань і віровчень у віці від 10 до 13 років, які пройшли курс не нижче однокласного початкового училища Міністерства народної освіти або відповідних шкіл інших відомств. Метою вищих початкових училищ було «дати учням їх закінчену початкову освіту» [11, с. 564] і оволодіти певною сумою знань. Російський царизм вбачав у заснуванні вищих початкових училищ можливість відволікти дітей нижчих верств населення від вступу у гімназії та реальні училища.

Викладання у вищих початкових училищах, як і в інших навчальних закладах Російської імперії, проводилось російською мовою. Обсяг викладання предметів навчального курсу, таблиці тижневих уроків і правил прийому перевідних і відпускних екзаменів установлювались міністром народної освіти, а тривалість зимових канікул попечителем навчального округу [11, с.565]

У вищих початкових училищах, що появились згідно закону 1912 р. вивчалися: закон Божий, російська мова і словесність (література), арифметика і початки алгебри, геометрії, історії Росії з необхідними відомостями з загальної історії, природознавство і фізика, малювання і креслення, співи, гімнастика, а для дівчаток, крім цього, рукоділля. В цілому навчальний план вищих початкових училищ за «Положенням» 1912 р. виглядав так [3, с.52]:

№ з/п	Назва дисциплін	Класи			
		1	2	3	4
1.	Закон Божий	3	3	2	2
2.	Російська мова з церковнослов'янською мовою	5	5	5	4
3.	Арифметика	4	4	3	3
4.	Геометрія	-	2	3	4
5.	Історія і географія	4	4	4	4
6.	Природознавство	4	3	3	4
7.	Малювання і креслення	4	3	4	3
	Разом	24	24	24	24

На відміну від навчального плану міського училища за «Положенням» 1872 року, план вищих початкових училищ включав алгебру, геометрію і фізику. Історія і географія виділялись у самостійні предмети. Малювання, креслення, співи і фізичні вправи з предметів позакласних занять ставали класними [9, с.104]. Варто зазначити, що у «Положенні про вищі початкові училища» було вказано, що на уроках арифметики повинні вивчатись початкові відомості з алгебри, на уроках історії – відомості з загальної історії, пов'язані з історією Росії, а також фізичні вправи і рукоділля для дівчат.

Більш того, крім предметів навчальної програми могли вивчатись, як необов'язкові предмети, за згодою попечителя навчального округу, іноземної мови, проводиться заняття з ручної праці,

ремесел і різних галузей сільського господарства. Могли також відкриватись додаткові класи або курси (педагогічні, бухгалтерські, будівельні та ін.), а також функціонувати недільні і вечірні курси для дорослих [5, с.20].

Наприклад, у 1915 р. в Київській губернії при Уманському вищому початковому училищі діяло слюсарно-ковальське відділення за рахунок державних коштів (1500 руб.) і міського товариства (600 руб.). У Подільській губернії – при Барському училищі були відкриті професійні курси слюсарно-ковальського і слюсарно-токарьського ремесел за державні кошти, а при Черкаському училищі Київської губернії викладалось телеграфне мистецтво. В якості необов'язкових при 4-х училищах викладалась бухгалтерія та інші предмети. У 1915 р. проводилися педагогічні курси, за правилами 29 червня 1907 року при 21 вищому початковому училищі Київського навчального округу [8, с.5-6]. Зокрема, на початок 1917 року у Подільській губернії з 36 училищ такі курси були: при Вінницькому жіночому, Кам'янецькому, Балтському, Проскурівському і Ямпільському чоловічих училищах двохрічні педагогічні курси для підготовки учнів початкових шкіл, при Жмеринському і Новоушицькому – початково-телеграфні, Гайсинському чоловічому – рахівників, Гайсинському жіночому – кравецько-білошвейні і при Барському чоловічому – професійні з слюсарно-ковальської і столярно-токарьської справи [4, с.52].

Навчання у вищих початкових училищах було платним – 10 руб. за рік.

Царський уряд почав відкривати вищі початкові училища у Правобережній Україні з 1912 р., не маючи для них ні належної матеріальної бази, ні підготовлених вчителів тощо. У 1912 р. перші три училища були відкриті у Київській губернії та одне училище у Подільській. Якщо одне із трьох училищ, відкритих у Київській губернії (Ржищівське), розмістилось у новій світлій і обширній будівлі двокласного сільського училища, то два інших училища в м. Білilівка і Македонське у матеріальному забезпеченні бажали багато кращого. Так, Білilівське училище, тимчасово, до побудови для нього власної будівлі, розміщувалось в будинку, відведеному для нього безплатно місцевим селянином С. Пециком. У звіті попечителя Київського навчального округу за 1912 р. про цю будівлю читаємо: «Будинок цей не відповідає самим елементарним вимогам шкільної гігієни: кімнати в ньому маленькі, стелі низькі, вікна невеликі, немає ні рекреаційної зали, ні кімнат для фізичного кабінету і бібліотек. У таких самих умовах відкрито і функціонує Македонське училище, розміщуючись у «ветхій» будівлі бувшого однокласного сільського училища» [7, с.6].

Отже, далеко не всі вищі початкові училища мали належну, як на ті часи, матеріальну базу, обладнані кабінети і навчальні посібники. Зокрема, у Подільській губернії, як ми читаємо у звіті попечителя Київського навчального округу про стан вищих навчальних училищ за 1915 рік, за заявою дирекції усі допоміжні заклади обладнані в середньому слабо, а в деяких як наприклад,

у Балтському чоловічому, вони зовсім відсутні: немає фізичного кабінету і ні одної книги в учнівській бібліотеці [8, с.8]. Таке матеріальне становище окремих вищих початкових шкіл не відповідало вимогам «Положення», згідно якого кожне училище «повинно мати бібліотеку, фізичний кабінет, і достатню збірку приладь з усіх навчальних предметів курсу» (стаття 14) [11, с.566].

У Волинській губернії у фундаментальній бібліотеці Дубенського жіночого вищого початкового училища було всього 5 назв, 28 томів на суму 10 руб., а серед учнівських бібліотек найбільшою була при Ковельському жіночому училищі (13 назв, 13 томів на суму 18 руб. 25 коп.). При 9 училищах губернії не було природничих кабінетів, а 6 училищ не мали навчальних посібників [8, с.9].

У звітах попечителя Київського навчального округу не одноразово зазначалось, що однією з важливих проблем діяльності вищих початкових училищ була їх слабка матеріальна база, бо майже половина з них розміщувалась у найманих будівлях. Так, у 1915 р. з 133 училищ власні приміщення мали 73, а 60 – наймані. Значна кількість будівель, як власних, так і найманих, були малопридатними, не зручними для навчання, вимагали капіталовкладень, більшого матеріального забезпечення (поповнення бібліотек, кабінетів, тощо) [8, с.6].

У фундаментальних бібліотеках вищих початкових училищ Правобережної України на початок 1916 р. нараховувалось, за нашими підрахунками, 68798 назв у 136885 томах на суму майже 160 тис. руб. В учнівських бібліотеках – 71801 назв у 98110 томах на суму більше 56 тис. руб. Серед учительських бібліотек найбільшими були у Київській губернії в Радомишльському чоловічому училищі (1610 назв, 6041 томів на суму 5443 руб.), у Волинській губернії в Овручському чоловічому училищі (2212 назв, 6136 томів на суму 6505 руб.). А серед учнівських бібліотек у Київській губернії – Уманському чоловічому вищому початковому училищі (2270 назв, 3618 томів на суму 1891 руб.), у Волинській губернії – Житомирському 1-му чоловічому училищі (1530 назв, 1855 томів на суму 1482 руб.) [8, с.7-9].

Що стосується наповнюваності у вищих початкових училищах Правобережної України фізичних і природничих кабінетів приборами і навчальними посібниками, то, за нашими підрахунками, наприклад, на початок 1916 р., вона була такою: у фізичних кабінетах було 7059 наявних приборів і навчальних посібників на суму 23771 руб., у кабінетах природничих наук 14093 на суму 28415 руб., а також інших посібників 30211 на суму 51854 руб. Серед фізичних кабінетів Правобережної України найбільш багатими були у Київській губернії Київське 6-те училище (209 приборів на суму 2475 руб.), у Волинській губернії – Кременецьке чоловіче училище (162 приборів на суму 1138 руб.) У природничих кабінетах найбільше було: у Київському 6-му училищі (446 предметів на 854 руб.), а також інших предметів – 1129 на суму 1202 руб. [8, с.7-9]

Про кількість вищих початкових училищ у губерніях Правобережжя та розподіл їх за статевою ознакою, свідчить наступна таблиця [8, введомость 1]:

Назви губерній	Кількість вищих початкових училищ на початок		В тому числі		
	1915 р.	1916 р.	Чоловічих	Жіночих	Змішаних
Київська	49	64	26	17	21
Подільська	32	35	14	13	8
Волинська	32	34	14	13	7
Разом	113	133	54	43	36

А всього у Київському навчальному окрузі у 1915-1916 роках було відкрито 35 нових вищих початкових шкіл [13, с.317].

Згідно даних, які наводять у своїх працях С. Сірополко [14, с.487] та С. Постернак [12, с.62] до 1917 р. у Правобережній Україні було відкрито 133 вищих початкових училищ, зокрема на Київщині – 65, Поділлі – 37 і Волині – 31. Всього в Україні на початок 1915 р. було відкрито 262 вищих початкових училищ з 30872 учнями [13, с.315], 1916 р. – більше 300 [6, с.428], а до лютого 1917 р. – 356. У цілому в Росії у 1915 р., за даними М.В. Чехова, було – 1065 [15, с.59], а на початок 1916 р. всього в імперії було відкрито 1573 вищих початкових училищ [10, 463 столб].

Відкриття вищих початкових училищ Міністерство народної освіти ставило у залежність від місцевих умов і освітніх потреб. Воно разом з місцевими органами управління почало розробляти особливу мережу таких навчальних закладів, намічаючи період її здійснення 10 років. Ясно, щоб здійснити надумане необхідні були значні кошти, яких не могла повністю надати держава, тим більше, що по штату вищих початкових училищ допускався відпуск сум лише на утримання вчителів і на біжучі господарські потреби вищих початкових училищ, що відкривались.

Царський уряд ухилявся від асигнувань на найм для вищих початкових училищ кращих приміщень, утримання гуртожитків, допомогу і стипендії бідним учням тощо. Тому значну долю витрат брали на себе місцеві органи самоуправління (земства) і міста Правобережної України. Зокрема, в період Першої світової війни Подільські земства (губернське і 12 повітових) розробили мережу відкриття вищих початкових училищ у губернії. Спочатку вона охоплювала 11 повітів (крім Ушицького) і передбачала відкриття 97 нових училищ, у тому числі 93 у селах [2, с.362]. На 1 січня 1915 р. в губернії діяло 35 училищ, в тому числі 32 у містах і 3 у містечках Чернятині, Шаргороді і Вороновиці [2, с.355]. Наскільки великою була потреба у цих навчальних закладах видно з того, що повітовими земствами була складена і узгоджена з повітовими земствами мережа для відкриття в губернії 112 училищ, що і схвалило 27 лютого 1916 р. п'яте Подільське губернське земське зібрання на своєму черговому засіданні [1, с.58].

Однак, для такої кількості нових вищих початкових училищ потрібні були кваліфіковані педагогічні кадри, яких згідно закону, повинні були готувати учительські інститути. Останніх у Правобережній Україні діяло тільки два (Київський – з 1909 р. та

Вінницький, який почав діяти тільки у 1912 р.). Очевидно, що забезпечити вищі початкові училища належною кількістю таких педагогічних кадрів, було неможливо. Так, у 1915 р. Вінницький учительський інститут дав перший випуск – тільки 18 чол., а в 1916 р. – 26 чол. [1, с.58]. Малими були і випуски Київського учительського інституту. Якщо врахувати що не всі випускники йшли працювати за призначенням (деякі випускники продовжували освіту у вищих навчальних закладах, а частина йшла служити у навчальні заклади інших відомств та ін.) то побачимо, що знайти добре підготовлених вчителів для вищих початкових шкіл було вкрай важко.

Тому не дивно, що освітній рівень вчителів вищих початкових училищ був низьким. Зокрема, у 1916 р. з 132 учителів загальноосвітніх предметів 35 вищих початкових училищах Подільської губернії тільки 42 чол. мали інститутську освіту (31,8%), звання учителя повітового училища – 37 чол. (28%), а 53 чол. (40,2%) мали звання домашньої вчительки. Отже, 68,2% вчителів не мали відповідної освіти, якої вимагав закон 1912 р. [2, с.58]. Із-за такого стану справ з дефіцитом учительських кадрів Подільське губернське земське зібрання висловилося в 1916 р. за відкриття в губернії учительського жіночого інституту, однорічних і двомісячних педагогічних курсів для вчителів вищих початкових училищ [2, с.58].

Наскільки недостатнім був освітній рівень вчителів вищих початкових училищ видно з записки директора народних училищ Подільської губернії про покращення підготовки кандидатів для заміщення учительських місць у початкових училищах, складеної за дорученням міністра народної освіти і наданої останньому 1 вересня 1915 року. У ній зокрема, зазначено, що, «число учащих-цензовиков, т.е. окончивших учительские институты, в высших начальных училищах едва достигает 50% всех учащихся» [2, с.69]. Тому не дивно, що Міністерство народної освіти видало циркуляр, згідно якого до викладання у вищих початкових училищ допускалися випускники 7-ми класних жіночих гімназій і 6-ти класних єпархіальних училищ.

Земства Правобережної України вбачали вихід з нестачею кваліфікованих вчителів в організації нових педагогічних навчальних закладів, одно- і дворічних педагогічних курсів. Наприклад, Подільське земство планувало однорічні педагогічні курси провести з 14 квітня 1916 р. по червень 1917 р. [2, с.70].

Характеризуючи діяльність вищих початкових училищ у Київській, Подільській і Волинській губерніях у 1912-1917 роках, можна вказати, що вони не повністю виконували своє завдання, що пояснюється рядом причин. Зокрема, звіт попечителя Київського навчального округу про стан вищих початкових училищ за 1915 рік, виділяє наступні. По-перше, незадовільний стан приміщень певної частини училищ, які розміщувалися у найманих, мало придатних і пристосованих приміщеннях (будівлях). Особливо у невідповідному становищі виявились ті училища, де на місця важко було знайти придатну будівлю для нього. Тим більше, що квартироздавач улюбий момент міг розірвати контракт про найм, а знайти вільну будівлю в місті для училища, було вкрай важко.

По-друге, для створених протягом 5 років більше 130 вищих початкових училищ у Правобережній Україні постійною була нестача вчительських кадрів з відповідною педагогічною підготовкою (закон 1912 р. вимагав випускників учительських інститутів). Тому доводилось «назначать лиц случайных, мало подготовленных к делу» [8, с.13].

По-третє, негативно на ході навчально-виховного процесу відбилась Перша світова війна. Багато вчителів були призвані в діючу армію, деякі училища Волинської губернії зазнали евакуації, а в Подільській губернії у 8 училищах, із-за цієї ж причини, навчальний процес виявився не закінченим або скороченим [8, с.13-14].

Створені напередодні Першої світової війни, поряд з діючими одно- і двокаласними міністерськими і церковнопарафіяльними школами, вищі початкові училища не змогли кардинально змінити на краще стан справ у розвитку освіти, її основної ланки – початкової. Однак, вони заявили про себе, показали зразки більш кращої початкової освіти. Це були школи, при всіх їх недоліках в умовах Першої світової війни, з вищим рівнем викладання (освітній рівень вчителів був найвищим серед вчителів інших типів початкових шкіл), кращими підручниками і навчальними посібниками, багатшою матеріальною базою тощо, бо їх опікали місцеві земства та громадськість.

Список використаних джерел та літератури:

1. Доклады Подольской губернской земской управы десятому чрезвычайному губернскому земскому собранию. Сессии с 20 сентября 1916 года. – Винница : Тип. Под. губ. правления, 1916.
2. Доклады Подольской губернской земской управы пятому очередному губернскому земскому собранию. Сессии с 22 февраля 1916 года. – Винница : Тип. Под. губ. правления, 1916.
3. Заволока М.Г. Загальноосвітня школа України в кінці XIX – на початку XX ст. / М.Г. Заволока. – К. : Вид-во Київського держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 1971. – 105 с.
4. Экономическая жизнь Подолии. – 1917. – № 3-4. – апрель-май.
5. Известия Вольнского губернского земства. – 1913. – № 7-8. – 15 марта.
6. Історія Української РСР : у 8 томах, 10 книгах. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 4. Україна в період імперіалізму (1900–1917). – 531 с.
7. Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии высших начальных, городских и уездных училищ за 1912 год. – К. : Тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1913.
8. Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии высших начальных и уездных училищ за 1915 год. – К. : Тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1915.
9. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. – М. : Педагогика, 1991. – 488 с.
10. Педагогическая энциклопедия / гл. ред.: А.И. Каиров, Ф.Н. Петров. – М. : Сов. энциклопедия, 1964. – Т. 1: – А – Ефимов. – 832 столб.
11. Положення про вищі початкові училища (25 червня 1912 р.) // Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / за заг. ред. С.А. Литвинова. – К. : Рад. шк., 1961. – 652 с.
12. Постернак С. Из історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-19 рр. / С. Постернак. – К. : Друкар, 1920. – 127 с.

13. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) : нариси. – К. : Наук. думка, 1991. – 381 с.
14. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
15. Чехов Н.В. Типы русской школы в их историческом развитии / Н.В. Чехов. – М. : Мир, 1923.

I. V. Sesak

Высшие начальные училища Правобережной Украины (1912-1917 гг.)

Освещаются вопросы учреждения и деятельности высших начальных училищ – нового типа народных школ в Киевской, Подольской и Волынской губерниях в 1912-1917 гг. Показано политику царизма в области образования, ее антинародный, русификаторский характер, а также количественные и качественные показатели развития высших начальных школ, их недостаточное количество для удовлетворения потребностей населения в образовании.

Проанализирована законодательная база учреждения и деятельности высших начальных училищ – «Положение о высших начальных училищах», которое было выдано 25 июня 1912, указывается на их цель, условия приема учащихся в высшие начальные училища, программы обучения и сравнения их с программами городских училищ, приведена таблица учебного плана высшего начального училища с 4-летним сроком обучения. Указывается, что кроме предметов учебной программы могли изучаться, как необязательные предметы, иностранные языки, проводиться занятия по ручному труду, ремесел различных отраслей сельского хозяйства. Могли также открываться дополнительные классы или курсы (педагогические, бухгалтерские, строительные и другие), а также функционировать воскресные и вечерние курсы для взрослых. Приводятся отдельные примеры.

Обращено внимание на материальную базу высших начальных школ, низкий образовательный уровень учителей, их несоответствие требованиям закона и тому подобное.

В выводах суммируется, созданные накануне Первой мировой войны, действующие вместе с одно и двухклассные министерскими (в том числе и земскими) и церковно-начальными школами, высшие начальные училища проявили себя как образцы лучшего типа начальных школ, которые продолжили свое существование и после ликвидации царизма в 1917 г.

Ключевые слова: городское училище, высшее начальное училище, программа обучения, финансирование, ученик, учитель, учительский институт, библиотека, земства.

I. Sesak

Initial high school Right-bank Ukraine (1912-1917 years)

Highlights the issues of establishment and activity of the higher elementary schools of a new type of public schools in the Kyiv, Podylia and Volyn provinces in 1912-1917. Shown policy of an autocracy in the field of education, its anti-people, russification in nature and quantitative and qualitative indicators of development of higher elementary schools, insufficient number to meet the needs of the population in education.

Analyzed the legal framework the establishment and operation of higher primary schools – “Regulations on the higher primary school”,

which was issued 25chervnya 1912 points to their purpose, conditions of admission of students in higher primary schools, training programs and compare them with the programs of local schools, a table the curriculum of higher primary schools with four-year study. It is claimed that in addition to curriculum subjects can be studied as optional subjects, foreign languages, conducted classes on handmade, crafts various sectors of agriculture. They could also open additional classes or courses (teaching, accounting, construction, etc.), as well as function Sundays and evening courses for adults. We give some examples.

Attention is paid to the material basis of higher primary schools, low educational level of teachers, their non-compliance with the law and so on.

The findings summarized, established before World War II, acting together with one and two-year ministerial (including and rural) and parish primary schools, higher primary school showed themselves as examples of best type primary schools that continued to exist after the liquidation of the Tsars in 1917.

Key words: city school, higher primary school, curriculum, funding, student, teacher, teacher training Institute, library, county councils etc.

Отримано: 24.11.2015

УДК 94(477.4):355.141(411.16)«18»

С. А. Сидорук

ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ РЕКРУТЧИНИ НА ЄВРЕЙСЬКІ ГРОМАДИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

На час приєднання до Російської імперії Правобережна Україна вирізнялася з-поміж її інших регіонів значною строкатістю соціального та етнопонаціонального складу населення, що було зумовлено геополітичним положенням регіону та його історичним розвитком. Значну частину суспільства краю становило єврейське населення, що до 1827 р. особисто не відбувало натуральної рекрутської повинності. Вони сплачували лише встановлену грошову податі. Після оприлюднення в серпні 1827 р. указу Миколи I про введення рекрутської повинності для євреїв та внесення відповідних змін до рекрутського статуту розпочалась нова епоха щодо її виконання єврейським населенням Правобережної України. З тих пір євреї підлягали виконанню рекрутської повинності нарівні з іншими податними станами. Проте насправді рівність у виконанні повинності, задекларована в цьому документі, мала місце лише на папері. Цей указ сприймався євреями надзвичайно болісно, оскільки передбачав можливість забирати до війська навіть дітей. Від євреїв вимагали рекрутів віком від 12 до 25 років.

Керівники кагалів, які відповідали за виконання розкладок наборів, мали обов'язково набрати необхідну кількість рекрутів, інакше їх самих – у покарання могли забрати в армію. Тому кагал утримував або наймав людей, які влаштовували облави чи ловили тих, хто ухилявся від рекрутчини.

Таким чином, з моменту застосування рекрутської повинності до єврейського населення його представники намагалися будь-якими засобами ухилитися від її виконання. Російська армія для євреїв завжди була чужим, загрозованим для їх самобутності, а подекуди і життям, середовищем.